

4. Вильямсон Ю. Создание гендера. – СПб., Питер, 1997. – 237 с.
5. Грошев И. В. Полоролевые стереотипы в рекламе // Психологический журнал. – 1998. – Т. 19. – № 3. – С. 112–119.
6. Клецина И. С. Гендерная социализация – СПб.: Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 1998. – 267 с.
7. Кон И. С. Психология половых различий // Вопросы психологии. – 1981. – № 2 – С. 51–60.
8. Кулагин Б. В. Основы профессиональной психодиагностики. – Л.: Медицина, 1999. – 357 с.
9. Профессиональная карьера: Тест // Персонал. – 2002. – № 10. – С. 66–69.

УДК 159.922.7

Вікторія Турбан
м. Київ

ФОРМУВАННЯ ЕТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ В ОСІБ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ ТА РАННЬОЇ ЗРІЛОСТІ

В статье анализируются методологические аспекты формирования этических ценностей в период юности и ранней зрелости. Описан комплекс методов формирования этической культуры и этического самосознания. Проанализированы теории развития и становления этического самосознания. Обозначены основные принципы этически-ориентированного образования.

Ключевые слова: мораль, этическое самосознание, этическая культура, ассертивность, фасилитатор.

The article analyzes the methodological aspects of the formation of ethical values during adolescence and early adulthood. The complex of methods of forming an ethical culture and ethical awareness. Analyzed the theory of development and establishment of ethical awareness. Outlines the key principles of ethically-oriented education.

Key words: moral, ethical awareness, ethical culture, Assertiveness, facilitator.

Гостро постаючи перед окремими соціумами та перед людством в цілому, етична проблема за суттю лишається, передусім, проблемою конкретної людської особистості, вибір якої становить основу морального самовизначення суспільства. Як би, інколи, спотворювалась роль моральності в суспільстві, проте істинна мораль насправді ніколи не стає засобом пригнічення, або приниження особи. Мораль формує основи людської гідності. Це не може узалежнювати людину, позбавляючи притаманної їй свободи, бо на цій свободі вона ґрунтується.

Розв'язання моральних дилем залежить від особистісних якостей людини. Етична проблематика в основі містить психологічні виміри. Сфера моральності – це не тільки

проблеми обов'язку, свободи, відповідальності, це глибокий і неповторний світ суб'єктивних переживань, ідеалів, прагнень, невичерпної діалектики людської душі. Це одвічні питання добра та зла, сенсу життя і ставлення до смерті, честі й гідності людини, сорому й совісті, любові та співчуття. До цієї сфери належить і цілий комплекс проблем людської діяльності й міжлюдських стосунків.

Важливим аспектом морального становлення людини, що має перебувати у полі зору психології, є розвиток моральних якостей особистості – доброти, чесності, справедливості тощо. Засвоєння змісту моральних принципів, норм і вимог – це напрямок, до якого має звертатися генетична і когнітивна психологія.

На основі результатів теоретичного аналізу проблеми та даних емпіричного дослідження, ми дійшли висновку щодо необхідності задіяння відповідних комплексних засобів формування етичної свідомості та етичної культури студентської молоді на етапі навчання у вищих навчальних закладах. Усвідомлення етичних проблем передбачає високоякісну освіту в цілому. Воно базується на відповідному ефективному змісті, а також інтерактивних методах із залученням студентів.

У навчанні усвідомленню етичних проблем зміст має відношення до конкретних знань про: мораль, добро та зло, ставлення до цього, а також про вміння, знання, необхідні для впливу на поведінку та умови, що стосуються окремих етичних проблем. Усвідомлення етичних проблем має зробити молоду людину здатною використовувати знання та розвивати етичну свідомість, ціннісне ставлення для вироблення позитивних рішень і виконання дій на стимулювання етичної свідомості.

Ефективне формування етичної свідомості повторює природні процеси, в рамках яких студенти реалізують етично-орієнтовану поведінку. До цих процесів відносяться моделювання, спостереження та соціальні контакти. Відповідальне та ціннісне ставлення до навколишнього світу засвоюється ефективніше, коли студенти мають можливість спостерігати за ним, розуміти та активно користуватися набутими знаннями. Дослідники вважають: за умов, коли молодь має можливість практикувати навички за безпечних обставин, збільшується вірогідність того, що вони будуть готові користуватися цими ж уміннями поза межами закладу.

Етика роботи практичного психолога ґрунтується на загальнолюдських моральних та етичних цінностях, положеннях, передбачених законодавчими нормами, що захищають права людини. Створення передумов вільного і всебічного розвитку особистості, повага до неї, зближення людей, створення гуманного суспільства є основоположними для діяльності психолога. Етичні принципи і правила діяльності психолога забезпечують умови, в яких зберігається та закріплюється його професіоналізм, гуманність у діях, повага до людей, з якими він працює. Організація діяльності психолога повинна бути такою, щоб, ні процес, ні результат не шкодили здоров'ю, стану чи соціальному статусу досліджуваного.

Роль науково-педагогічного працівника в рамках процесу психологічного супроводу формування етичної свідомості і культури полягає у виконанні функції посередника

Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія та практика

(фасилітатора) у навчальній діяльності з активною участю студентів (тобто у природному процесі навчання), як доповнення до лекцій та використання інших прийнятних та ефективних методик досягнення цілей навчання.

Зокрема, Л. С. Виготський відзначав, що соціальна взаємодія та активна участь особистості у розв'язанні проблем з ровесниками та дорослими становить основу розвитку мислення. Багато програм побудовано на силі впливу однолітків на соціальні норми та індивідуальні типи поведінки. Дорослі та молодь мають тенденцію діяти у спосіб, який сприймають за норму або, як вчиняє більшість людей їх віку. Якщо юнаки вважають (вірно чи помилково), що бійка – саме той засіб, за допомогою якого молоді люди розв'язують проблеми, тоді це стає нормою чи типовим варіантом реагування більшості юнаків у певній ситуації. Якщо, з іншого боку, студенти відчують, як норму, детальне обговорення проблеми, а також, що сторонні втрутаються, щоб припинити бійку, а не захочуватимуть битися, більшість студентів буде схилитися до такої норми поведінки.

Через співпрацю на засадах кооперації з однолітками у справі стимуляції соціально прийнятних типів поведінки змінюється нормативна структура ровесників на підтримку здорових, позитивних типів поведінки; це також може спонукати деяких однолітків з високоризиковою поведінкою й вірогідною схильністю до руйнівної поведінки у бік просоціальних норм.

Встановлення позитивних стандартів у молодіжному середовищі стає ключовим, коли вдається домогтися усвідомлення студентами таких стандартів та їх відтворення, тоді вдається залучити більше студентів до поведінки, що підтримує етичну свідомість.

Дослідження підходів у формуванні етичної свідомості, етичної культури засвідчило, що активний процес навчання із залученням студентів є більш ефективним методом для формування знань, ставлень та навичок у поєднанні з тим, щоб студенти могли зробити вибір на користь ціннісного ставлення до навколишнього світу, оточуючих.

До переваг активних методик навчання із залученням студентів, з роботою у групах належать такі:

- розширення сприйняття учасниками себе та інших;
- заохочення до співробітництва, а не до конкуренції;
- створення можливостей для членів групи та їх інструкторів/вчителів визнавати та надавати оцінку вмінь окремих студентів та формувати їх етичну свідомість та етичну культуру;
- створення для учасників можливості краще пізнати один одного та розвивати стосунки;
- розвиток навичок слухання та спілкування;
- полегшення обговорення етичних питань;
- сприяння толерантності та розуміння осіб та їх потреб;
- стимулювання інноваційних підходів та креативності.

В ефективних програмах збалансовано такі активні методики та методики із залученням студентів з інформацією та ставленнями, що мають відношення до контексту.

Методики навчання із залученням учнів з метою розвитку навичок та впливу на ставлення містять наступне:

- обговорення у групі;
- «мозковий штурм»;
- рольова гра;
- робота у малих групах;
- освітні ігри та моделювання ситуації;
- вивчення ситуації;
- розповідь історії;
- дебати;
- практичне відпрацювання життєвих навичок у межах певного контексту з іншими учасниками;
- аудіовізуальна діяльність: малювання, музика, театр, танок;
- створення карти вирішення, або «дерева» проблеми.

Значний обсяг теорії та досліджень становить підґрунтя переваг і можливостей формування етичної свідомості та культури молоді. Тому є необхідність звернутись до деяких з таких теорій з короткими анотаціями. В цих теоріях багато спільних тем і вони зробили внесок у формування етичної культури особистості.

Наука, що вивчає поведінку, дисципліни, що займаються освітою та розвитком дитини, поставлені у контекст принципів прав людини і становлять головне джерело цих базових теорій та принципів. Ті, хто працює у цих галузях, сформулювали думки, що формувалися протягом десятиріч (досліджень і досвіду), стосовно того, як люди, зокрема молодь, набувають знання, формують ставлення до вміння та навичок, поведінки.

Початок статевого дозрівання становить серйозний біологічний перехід від дитинства до початку підліткового періоду. Важливою складовою соціального пізнання на стадії переходу від підліткового періоду до дорослого життя стає процес розуміння себе, інших та відносин. Здатність розуміти причинні зв'язки розвивається ще на початку підліткового періоду, а розв'язання проблем стає можливим на більш складному рівні. Підліток здатен одночасно охопити багато змінних, думати абстрактно, встановлювати правила розв'язку поставлених завдань. Соціальна взаємодія ускладнюється у цей період. Підлітки проводять більше часу зі своїми ровесниками; розширюється їхня взаємодія з однолітками протилежної статі; вони менше часу знаходяться вдома та менше спілкуються з родиною. У цей період також відбувається духовний розвиток. Підлітки починають раціонально ставитися до різних думок та ідей, отриманих ними з різних джерел, у них формуються цінності і правила для досягнення рівноваги між конфліктуєчими інтересами власними та інших.

Дослідження зв'язку когнітивного розвитку та становлення моральної сфери започатковано Ж. Піаже. Відомими психологічними теоріями становлення моральності є теорія Л. Колбега та сформульована К. Гілліган теорія відмінностей становлення чоловічих і жіночих етичних систем.

Моральний розвиток дитини проходить еволюцію від егоцентричного відношення до оточуючого, за якого будь-який зовнішній прояв оцінюється, як позитивний чи негативний згідно правил, засвоєних від дорослих, до більш гнучкої позиції, коли власні судження про інших людей починають опосередковуватись особистими критеріями. Так, якщо семирічна дитина формулює судження про явище за характером наслідків, то з часом більша увага починає приділятися намірам, що передували дії.

На думку Ж. Піаже в онтогенезі відбувається перехід від автономної моралі до гетерономної – наміру починає віддаватися перевага по відношенню до наслідків.

У дослідження Л. Колберга, в якості доступного аналізу прояву моральної сфери особи виступав спосіб обґрунтування слушності вчинку. Як показує Л. Колберг, моральне судження змінюється від егоцентричного «хочу» (0 стадія) до універсального (6 стадія) судження, що передбачає моральний ідеал особистісної поведінки – добровільне узгоджуватися поведінки з універсальними моральними принципами. Рух до цієї добровільної універсальності відбувається через: 1-у стадію – страх, 2-у стадію – винагороду, 3-ю стадію – конформізм, 4-у стадію – правосвідомість, 5-у стадію – соціальну толерантність.

Згідно з теорією, розробленою Г. Гарднером, існує вісім інтелектуальних здібностей людини, що охоплюють розмаїття людських здібностей в цілому. До цих здібностей належать: 1) лінгвістичні, 2) логічні (математичні), 3) музичні, 4) просторові, 5) володіння тілом (кінестетичні), 6) натуралістські, 7) міжособистісні, 8) внутрішньоособистісні. За цією теорією люди народжуються з 8 здібностями, які різною мірою розвинені у кожній особі. У розвиненості вмінь та навичок чи розв'язанні проблем люди у різний спосіб використовуються інтелектуальні здібності.

Ширше бачення людського розуму спрямовує на використання розмаїття методик навчання для того, щоб були задіяні різні типи вивчення та сильні сторони. Здатність керувати емоціями, розуміти свої почуття та інших людей є вирішальною у розвитку людини. Підлітки можуть навчитися цій здатності так само, як вони засвоюють вміння читати і знати математику. Учні мають обмежені можливості поза школою брати участь у навчанні та засвоювати соціальні вміння та навички. Тому, важливо використати рамки школи для навчання не тільки традиційним предметам, а й для засвоєння життєво необхідних здатностей.

Теорія соціального навчання (або соціально-когнітивна теорія), значною мірою, базується на праці А. Бандури. Результатом його дослідження став висновок про те, що діти вчаться поводитися, як через формальне навчання, так і через спостереження. До формального навчання відноситься те, як батьки, вчителі, інші авторитетні особи та моделі ролей (кумири) радять їм поводитися; спостереження охоплює те, що діти відстежують у поведінці дорослих та ровесників. Поведінка дітей змінюється під впливом наслідків їхніх дій, а також реакції оточуючих на прояви їх поведінки. Навчання вмінням потребує відтворення природних процесів, за яких діти вчаться поводитися: моделювати, спостерігати та здійснювати соціальну взаємодію.

Поведінка підлітків є результатом складної взаємодії між людьми та їх оточенням. Теорія проблемної поведінки розглядає співвідношення між трьома категоріями психосоціальних змінних. До першої категорії – системи особистості – належать цінності, очікування, вірування та ставлення до себе і суспільства. Друга категорія – сприйнята система цінностей навколишнього світу охоплює уяву про соціум, етику, естетику, мораль, навколишнє середовище в цілому. Третя категорія – система поведінки – містить соціально прийнятні та неприйнятні форми поведінки.

На форми поведінки впливають цінності, вірування та ставлення особистості, а також сприйняття друзями і родиною цих типів поведінки. Таким чином, навички критичного мислення (в тому числі і здатність оцінювати себе та цінності соціального середовища), ефективного спілкування та переговорів є провідними аспектами етичної культури. Важливою частиною навчального процесу є моменти, коли ці типи взаємодії вбудовано у діяльність з можливістю практикувати ці вміння та навички.

Згідно з теорією пружності, існують зовнішні та внутрішні чинники, що взаємодіють між собою та дозволяють людям подолати кризи та проблемні ситуації. До внутрішніх захисних чинників належать: самооцінка та впевненість у собі, внутрішнє джерело контролю та відчуття призначення життя, ціннісні орієнтації. До зовнішніх чинників відноситься: соціальна підтримка з боку родини та громади. Це охоплює турботу сім'ї, що встановлює чіткі стандарти та безкарні обмеження; ціннісне ставлення до природи, людей, довкілля; сильні зв'язки та приналежність до шкільної та студентської громади; успіхи у навчанні; а також відносини з ровесниками, які практикують позитивні форми поведінки. Ця теорія аналізує взаємодію між чинниками життя молоді людини, які захищають та підживлюють, одночасно з умовами в родині, громаді, що орієнтують на поважливе ставлення молоді до оточуючого середовища. Важливість цієї теорії полягає в акценті на потребі модифікації та підтримки механізмів на захист здорового розвитку дітей, формування їх цінностей.

Просвіту молоді з питань ціннісного ставлення називають підходом з позиції життєвих умінь та навичок. Оціночні дослідження, проведені протягом останнього десятиріччя, виявили додаткові можливості побудови таких стратегій засвоєння бажаних знань, ставлення, навичок та моделей поведінки, що збільшують поважливе ставлення до оточуючих.

1) Етично-орієнтована освіта, в рамках якої зосереджено увагу на розвиток умінь, навичок, що допомагають зробити життєвий вибір на користь психологічного здоров'я, в сукупності з передачею знань, ставлень, цінностей, наданням послуг та підтримкою у сфері здоров'я з більшою вірогідністю досягає бажаних результатів.

2) Розвиток умінь та навичок з більшою ймовірністю призводить до бажаної моделі поведінки етичного способу життя, коли практика таких навичок співвідноситься зі суттю конкретної моделі поведінки ціннісного ставлення до оточуючих, або прийняття рішення стосовно моральної поведінки в цілому.

3) Більш ефективним методом розвитку вмінь, навичок є навчання через практичну дію – залучення людей до активного вивчення досвіду з власною участю, на відміну від пасивного сприйняття інформації.

Дослідження свідчать, що формування етичної свідомості і культури підтримує засвоєння відповідних моделей і зменшує безвідповідальну поведінку. Аналіз існуючих програм дозволяє згрупувати підходи до формування етичної культури у такі категорії: тільки знання; тільки емоційний вплив; знання та емоційний вплив; вирішення, цінності та ставлення; навчання базовим навичкам; соціальні впливи; комплексні життєві навички; «інші» програми.

У ході досліджень зроблено висновок, що більш успішними серед інтерактивних програм є комплексні програми формування етичної культури, запропоновані у програмах соціального впливу, і таким додатковим навичкам, як асертивність, навички подолання, спілкування тощо.

Проведений аналіз підтвердив, що методики активного навчання разом з іншими чинниками виявилися ефективними і переконливими для учасників тренінгу та мали позитивні результати у поведінці. Дослідження, проведені в країнах, що розвиваються, підтвердили ефективність інтерактивних навчальних методик із залученням учасників, у процесі навчання здоровому способу життя на засадах розвитку навичок. Сукупність таких висновків дає чіткі підстави зосереджувати увагу на такому підході до етично-орієнтованої освіти.

Дослідженнями доведено, що формування етичної свідомості та культури студентської молоді:

- зменшує вірогідність байдужого ставлення молоді до навколишнього середовища, неповажливого ставлення між людьми та деструктивної, руйнуючої поведінки;
- запобігає несприйняттю ровесниками;
- вчить, як протстояти стресу;
- сприяє позитивній соціальній адаптації та зменшує кількість емоційних розладів;
- удосконалює моделі поведінки, пов'язані з ціннісним ставленням до людей, підвищує самооцінку;
- покращує результати академічної успішності.

Формування етичної свідомості та культури студентської молоді матиме більш ефективний вплив на поведінку, коли застосовуватиметься комплексний підхід. Стратегії необхідно розробляти для окремих аспектів та стадій поведінки. Недостатня увага ціннісному ставленню до себе та оточуючих не сприятиме підтримці змін у поведінці на тривалий час. Більш переконливі та стійкі результати можна отримати, коли формування етичної культури узгоджується з політикою, послугами, партнерством між родиною і громадою, із засобами масової інформації та іншими стратегіями. Наприклад, дослідження свідчать, що курс навчання, у поєднанні з роботою місцевих служб у справах молоді, сприяє підвищенню соціальної активності молоді у напрямку формування етичної культури більш ефективно, ніж просто навчальний курс.

Ефективні програми базуються на теоретичних підходах, що довели свою результативність у впливі на ризикову поведінку відносно здоров'я. Ці теорії мають спільні риси, зокрема, такі, як важливість персоніфікації інформації, зростаюча мотивація і готовність до змін – дій, розуміння і вплив на ровесників та соціальні норми, вдосконалення особистих навичок, ставлення та здатності діяти, створення відповідного середовища політикою підтримки.

Теорії соціального навчання передбачають, як прояв тієї чи іншої манери поведінки залежатиме від розуміння, що необхідно робити (обізнаність), впевненості у перевагах очікуваних результатів (мотивація), переконаності в тому, що оволодіння певними вміннями та навичками буде ефективним (очікування результатів), а також впевненість в тому, що кожний може успішно використовувати ці навички (самореалізація).

Багато осіб, залучених до формування етичної свідомості та культури, мають отримати підготовку, з метою забезпечення успіху реалізації таких програм. Науково-педагогічні працівники, тренери, які навчалися в рамках спеціальних тренінгів, забезпечуватимуть реалізацію програм, як і передбачалося. Вони, а не їхні колеги, які не мають спеціальної підготовки, викладатимуть необхідний зміст, з використанням ефективних методик навчання. Науково-педагогічні працівники, задіяні у формуванні етичної свідомості та культури на основі усвідомлення соціальних змін, мають поєднувати професійні та особисті якості. Деякі особистості привносять ці якості у свою діяльність, а інші мають взяти участь у тренінгу, щоб розвинути їх у собі. Підготовлені належним чином студенти, працівники служб у громаді, консультанти, соціальні працівники, психологи, а також науково-педагогічні працівники можуть стати фасилітаторами етичної культури.

Отже, психологічний супровід розвитку екологічної свідомості молоді – це система заходів, спрямованих на підвищення ефективності цього процесу шляхом врахування й використання науково обґрунтованого комплексу психологічних чинників. Змістом психологічного супроводу розвитку етичної свідомості молоді у вищих навчальних закладах є:

- а) психологічна освіта;
- б) формування етичної культури;
- в) психологічна діагностика;
- г) система корекційно-розвивальних заходів, спрямованих на подолання недостатньої підготовленості майбутніх фахівців до участі в різних видах етично-орієнтованої діяльності;
- д) психолого-педагогічний супровід студентів у процесі етичної освіти і виховання.

Отже, для психології важливим є питання сприяння морального розвитку. Можемо стверджувати про актуальність психологічного супроводу морального становлення. Цей супровід є можливим, лише коли психолог, вибудовуючи систему завдань, у своїй діяльності керуватиметься моральними принципами. У сучасному світі етична свідомість

поступово формує такий стиль поведінки, відповідно до якого для побудови морально-го суспільства необхідні не тільки економічні, але й політичні, соціальні і світоглядні зміни. Отже імперативом сучасної етичної свідомості є турбота про пошук і збереження етичної рівноваги. Таким чином, етична свідомість стає не тільки відображенням труднощів, з якими стикається суспільство, а й виявляє високий рівень суспільного розвитку.

Використані літературні джерела

1. Выготский Л. С. Психология / Л. С. Выготский. – М.: Апрель-Пресс ; Эксмо-Пресс, 2000. – 1007 с.
2. Бандура А. Теория социального научения / А. Бандура. – СПб.: Евразия, 2000. – 320 с.
3. Дробницкий О. Г. Понятие морали: Историко-критический очерк / О. Г. Дробницкий. – М.: Наука, 1974. – 276 с.
4. Емельянов Ю. Н. Активное социально-психологическое обучение / Ю. Н. Емельянов. – Л.: Изд. ЛГУ, 1985. – 166 с.
5. Кон И. С. Социологическая психология / И. С. Кон. – М.: Московский психолого-социальный институт; – Воронеж: Изд-во НПО МОДЭК, 1999. – 560 с. – (Серия «Психологи отечества»).
6. Леонтьев Д. А. Духовность, саморегуляция и ценности / Д. А. Леонтьев // Гуманитарные проблемы современной психологии (Известия Таганрогского гос. радиотехнич. ун-та), 2005. – № 7. – С. 16-21.
7. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості / Сергій Дмитрович Максименко. – К.: Вид-во ТОВ «КММ», 2006. – 240 с.
8. Попов Г. А. Противоречия в процессе нравственного становления личности. – Дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.13. – М., 1991. – 160 с.
9. Этика // Краткая философская энциклопедия. – М.: Изд. группа «Прогресс»-«Энциклопедия», 1994. – С. 234–546.